

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑΣ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

ΟΙ ΔΡΑΣΤΕΣ ΤΟΥ ΟΛΟΚΑΥΤΩΜΑΤΟΣ ΚΑΙ ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Παπαχριστοπούλου Ευαγγελία
Α.Μ. 1110Μ029
Επιβλέπων Καθηγητής: Στ. Κωνσταντακόπουλος

ΑΘΗΝΑ 2013

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

1. Πρόλογος

2. Εισαγωγή

3. Καθοδηγητές

α. Γραφειοκράτες

β. Η περίπτωση του Άντολφ Άιχμαν

4. Συνεργοί

α. Στρατιώτες

β. Απλοί εργαζόμενοι

5. Θεατές

6. Διδακτική προσέγγιση

α. Διδακτική προσέγγιση του Ολοκαυτώματος

β. Διδακτική προσέγγιση των δραστών

7. Επίλογος

8. Βιβλιογραφία

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Μία από τις μεγαλύτερες θηριωδίες που έχει βιώσει τους τελευταίους αιώνες η ανθρωπότητα είναι το Ολοκαύτωμα. Κατά τη διάρκεια του Β' παγκοσμίου πολέμου, έλαβε χώρα ένα από τα μαζικότερα εγκλήματα ενάντια κυρίως στον εβραϊκό λαό, αλλά και σε άλλες κοινωνικές και πολιτικές ομάδες, όπως για παράδειγμα Ρομά, ομοφυλόφιλοι, κομμουνιστές.

Οι κρατικές λειτουργίες του γερμανικού λαού γίνονταν ανέκαθεν με οργανωμένο τρόπο στηριζόμενες στη γραφειοκρατία. Όταν το ναζιστικό πολιτικό κόμμα ανέβηκε στην εξουσία, εκμεταλλεύτηκε τη γραφειοκρατική οργάνωση του κράτους για να δημιουργήσει μία μηχανή θανάτου των εχθρών του γερμανικού έθνους.

Το Ολοκαύτωμα θεωρείται από πολλούς ένα μοναδικό γεγονός στην ιστορία της ανθρωπότητας και το κυριότερο επιχείρημα των υποστηρικτών αυτής της άποψης είναι η βιομηχανοποίηση της εξόντωσης των θεωρούμενων εχθρών του γερμανικού έθνους. Για να μπορέσει να λειτουργήσει εύρυθμα αυτός ο μηχανισμός, έπρεπε κάθε γρανάζι είτε μικρό είτε μεγάλο να εκτελεί αποτελεσματικά το στόχο του.

Το γεγονός του Ολοκαυτώματος έχει αφήσει μια παρακαταθήκη με σημαντικά ερωτήματα που δεν αφορούν μόνο τη στιγμή τέλεσής του. Ερωτήματα που ακόμα είναι ανοιχτά και δημιουργούν προβληματισμούς σε διάφορα πεδία της επιστήμης, όπως η ψυχολογία, η πολιτική, κ.ά.

Σκοπός της παρούσας εργασίας είναι να μελετήσει τα υποκείμενα που συμμετείχαν ενεργά ή παθητικά στη διεργασία του Ολοκαυτώματος. Για να μπορέσουμε, όμως, να κατανοήσουμε καλύτερα τη συμπεριφορά των συγκεκριμένων ατόμων, θα πρέπει να την εντάξουμε στο ιστορικό και κοινωνικό πλαίσιο μέσα στο οποίο λαμβάνει χώρα.

Η εισαγωγή της παρούσας εργασίας εστιάζει στα σημαντικότερα γεγονότα εκείνης της περιόδου, που οδήγησαν στην έναρξη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου και κατά συνέπεια του Ολοκαυτώματος.

Ο κεντρικός κορμός της εργασίας αποτελείται από 3 μέρη, που το καθένα ασχολείται με μία διαφορετική κατηγορία δραστών. Στο πρώτο μέρος αναφερόμαστε στους λεγόμενους καθοδηγητές, σ' αυτούς δηλαδή που σχεδίασαν και οργάνωσαν με πρωτοφανή τρόπο τις δολοφονίες εκατομμυρίων αθώων ανθρώπων.

Εξετάζονται τα κίνητρα και οι ερμηνείες που τους οδήγησαν να αποτελέσουν ενεργά μέλη αυτού του μηχανισμού θανάτου, καθώς και

το ιδεολογικό περίβλημα με το οποίο δικαιολογούσαν τις πράξεις τους. Μελετώντας αναλυτικότερα την περίπτωση ενός από τους καθοδηγητές, του Άντολφ Άιχμαν, ο αναγνώστης αποκτά πληρέστερη εικόνα της συγκεκριμένης κατηγορίας δραστών.

Το επόμενο κεφάλαιο ασχολείται με τους συνεργούς, των οποίων ο βαθμός συμμετοχής ποικίλλει, καθώς έχουμε τους στρατιώτες με ενεργό δράση στις δολοφονίες, αλλά και τους υπαλλήλους που διευκόλυναν σε διάφορους τομείς τη διαδικασία.

Η μεταμόρφωση του ανθρώπου σε κτήνος δεν είναι μόνο προϊόν μαζικής παραφροσύνης και πίστης σε τερατώδεις μύθους όπως η Άρια Φυλή, αλλά έχει σχέση με το πρωταρχικό ερώτημα: από πού αρχίζουν και πού τελειώνουν τα όρια του ανθρώπινου.

Επομένως, το ουσιώδες ερώτημα δεν είναι πώς είναι ανθρωπίνως δυνατό να φτάσουμε στην απανθρωπιά, αλλά και με ποιον τρόπο οδηγούμαστε εκεί. Η βαρβαρότητα που έγινε οργανωμένη και συντελέστηκε με όρους βιομηχανοποίησης, όφειλε να μπει σε μορφές κανονικότητας ώστε το αποτρόπαιο να φαντάζει φυσιολογικό.

Αν λάβουμε υπόψη τους μηχανισμούς προπαγάνδας στους οποίους βασίστηκε το ναζιστικό καθεστώς ώστε να διασπείρει την ιδεολογία του και πώς αυτοί λειτούργησαν στο υποκείμενο ώστε να ενσωματώσει τις αξίες και τις ιδέες της τελευταίας, πρέπει να εξετάσουμε από ποιο σημείο και μετά αυτό το υποκείμενο είναι προϊόν εξαπάτησης ή συνένοχος σε αυτή την τραγωδία. Ο καταλογισμός ευθύνης βαραίνει αποκλειστικά τον κρατικό μηχανισμό ή μήπως και το δράστη; Τι περιθώρια δράσης αλλά και αντίδρασης είχαν τα άτομα στις συγκεκριμένες ιστορικές και κοινωνικές συνθήκες;

Σημαντικό είναι να μην εξετάσουμε μόνο όσους έλαβαν ενεργητικά μέρος, δηλαδή από τους διοικητές μέχρι τους απλούς στρατιώτες, αλλά και όσους παθητικά, χωρίς καμία αντίσταση, γίνονταν μάρτυρες αυτής της τραγωδίας. Το τρίτο μέρος επικεντρώνεται σε αυτή την κατηγορία, καθώς η δομή του γερμανικού συστήματος στηρίχτηκε όχι μόνο σε ένα πλέγμα συνεργασίας ανάμεσα στους καθοδηγητές και τους συνεργάτες που είχαν ενεργητικό ρόλο αλλά και στους θεατές, που με την παθητική τους στάση «νομιμοποιούσαν» την στάση των προηγούμενων. Φωτεινή εξαίρεση αποτέλεσαν όσοι διάλεξαν να ακολουθήσουν τους ανθρωπίνους νόμους και όχι τους νόμους ενός παράλογου κράτους και κατάφεραν να σώσουν πολλούς συνανθρώπους τους.

Στο τελευταίο μέρος εστιάζουμε στη διδακτική του κορυφαίου αυτού ιστορικού γεγονότος, δηλαδή εξετάζουμε τους τρόπους και τα εκπαιδευτικά πλαίσια μέσα στα οποία μπορούμε να διδάξουμε σε

μαθητές της Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας για το Ολοκαύτωμα και συγκεκριμένα για τους δράστες. Με την προσέγγιση αυτή προσπαθούμε να αναλύσουμε με τα παιδιά ένα από τα μεγαλύτερα λάθη του παρελθόντος, ώστε να αποτρέψουμε την επανάληψή του στο μέλλον.

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ετυμολογικά ο όρος Ολοκαύτωμα (Holocaust) από την αρχαία ελληνική λέξη ὀλόκαυστον, που σημαίνει «πλήρως καμένη προσφορά θυσίας» σε θεό. Για πολλά χρόνια η λέξη Holocaust είχε χρησιμοποιηθεί για να δηλώσει γενοκτονίες, αλλά από τη δεκαετία του '60 ο όρος χρησιμοποιείται για να περιγράψει τη συστηματική, προγραμματική και κρατική πολιτική πρακτική διώξεων και εξόντωσης του μεγαλύτερου μέρους του εβραϊκού πληθυσμού της Ευρώπης, αλλά και άλλων ομάδων όπως κομμουνιστών, τσιγγάνων, ανάπηρων, Πολωνών, κ.ά. Στα εβραϊκά καθιερώθηκε η λέξη Σοά (Shoah) για να περιγράψει το Ολοκαύτωμα των Εβραίων που σημαίνει καταστροφή και δεν έχει θρησκευτική φόρτιση.

Στην προσπάθειά μας να κατανοήσουμε τα κίνητρα και τις σκέψεις των ατόμων που αργότερα έγιναν οι δράστες του Ολοκαυτώματος, πρέπει να εξετάσουμε αρχικά τη σταδιακή πορεία εκναζισμού της γερμανικής κοινωνίας. Η δεκαετία του 1930 θεωρείται κρίσιμη γιατί περιλαμβάνει τα χρόνια μετάβασης από τη δημοκρατία στην ολοκληρωτική ναζιστική πολιτεία. Αναμφίβολα, τα χρόνια αυτά προετοίμασαν το έδαφος για τις θηριωδίες που θα ακολουθούσαν, με αποκορύφωμα την «Τελική Λύση».

Αδόλφος Χίτλερ

Το φαινόμενο της αύξησης των υποστηρικτών ακροδεξιών ιδεολογιών δεν εμφανίστηκε μόνο στη Γερμανία. Από τα μέσα της δεκαετίας του 1930, μια σειρά από ναζιστικά και φασιστικά καθεστώτα ανέλαβαν τη διακυβέρνηση σε χώρες της Ευρώπης, όπως η Ιταλία και η Ισπανία.

Συγκεκριμένα η Γερμανία βίωνε μία περίοδο κρίσης μετά την ήττα της στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, καθώς δεν είχε αναρρώσει ούτε ψυχολογικά ούτε οικονομικά. Η ανεργία και ο πληθωρισμός βρίσκονταν στα ύψη. Συνήθως σε τέτοιες καταστάσεις βρίσκουν την ευκαιρία να ανέβουν τα δικτατορικά καθεστώτα. Έτσι και σε αυτές τις συνθήκες, βρήκε πρόσφορο έδαφος να αναπτυχθεί η ναζιστική ιδεολογία, με τον Αδόλφο Χίτλερ ως κύριο εκπρόσωπό της.

Αρχηγός του Εθνικού Σοσιαλιστικού Γερμανικού Εργατικού κόμματος, ή πιο απλά του ναζιστικού κόμματος, ο Χίτλερ κήρυττε μία

πολιτική βασιζόμενη στο «η Γερμανία πάνω απ' όλα» (*Deutschland über alles*). Υποσχέθηκε στο γερμανικό λαό εθνική δόξα και οικονομική ευημερία αν έκαναν το έθνος αγνό, εισάγοντας φυλετικούς νόμους για να απαλλαχθεί από ανεπιθύμητα στοιχεία.¹ Όραμά του ήταν να ηγηθεί της γερμανικής εθνικής αναγέννησης, γι' αυτό η έμφαση στη σπουδαιότητα της προσωπικότητας διαδραμάτισε καθοριστικό ρόλο στη ρητορική του.

Τον Ιανουάριο του 1933, το ναζιστικό κόμμα κέρδισε τις εκλογές και ο Χίτλερ έγινε Καγκελάριος της Γερμανίας. Μέσα σε λίγο χρονικό διάστημα, λαμβάνονται μέτρα που περιορίζουν τις ελευθερίες των πολιτών και όσα βιβλία, αντιτίθενται στην ναζιστική ιδεολογία, καίγονται δημόσια.

Κατά τις πρώτες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα, ο αντισημιτισμός ήταν διαδεδομένος στην Ευρώπη. Έχοντας τον ως βάση της ιδεολογίας του, ο Χίτλερ θεώρησε τους Εβραίους υπαίτιους για την ήττα στον Α' παγκόσμιο πόλεμο, καθώς και για όλες τις δυστυχίες του γερμανικού λαού. Οι ναζί τοποθέτησαν το εβραϊκό ζήτημα στο επίκεντρο της προπαγάνδας τους, με την έννοια ότι ο αντισημιτισμός δεν ήταν πια θέμα γνώμης σχετικά με άτομα που διαφέρουν από την πλειοψηφία, ούτε πρόβλημα εθνικής πολιτικής, αλλά ενδόμυχο προσωπικό ζήτημα κάθε ανθρώπου.²

Παίζοντας, λοιπόν, το ρόλο του εξιλαστήριου θύματος, οι Εβραίοι στερήθηκαν την υπηκοότητά τους και τα θεμελιώδη δικαιώματά τους. Θέσπισαν μια σειρά από μέτρα όπως την απαγόρευση εξασκήσεως συγκεκριμένων επαγγελμάτων σε Εβραίους, το μποϋκοτάζ εβραϊκών καταστημάτων και την απαγόρευση φοίτησης στα κανονικά σχολεία σε παιδιά εβραϊκής καταγωγής. Τα μέτρα αυτά αποσκοπούσαν στην απομόνωση και των αποκλεισμό των Εβραίων από κάθε έκφανση της κοινωνικής, επαγγελματικής και κρατικής ζωής.

Η νύχτα της 9^{ης} Νοεμβρίου 1938, θεωρείται ένα σημείο καμπής της μοίρας των Εβραίων στη Γερμανία και είναι γνωστή ως η «Νύχτα των Κρυστάλλων». Οι Ναζί, έχοντας ως αφορμή τη δολοφονία ενός Γερμανού ανώτερου υπαλλήλου από έναν Εβραίο νεαρό, εξαπέλυσαν το πρώτο γενικευμένο πογκρόμ εναντίον των Εβραίων. Εκείνη τη νύχτα, πολλοί Εβραίοι δολοφονήθηκαν, συναγωγές κάηκαν, εβραϊκά καταστήματα καταστράφηκαν και οι περιουσίες τους λεηλατήθηκαν.

¹ Itzhak B. Tatelbaum *Through our eyes- Children witness the Holocaust*, Ισραήλ: International School for Holocaust Studies, Yad Vashem, 2004, σ.28

² Χάννα Άρεντ *Το ολοκληρωτικό σύστημα*, Αθήνα: Ευρύαλος, 1988, σ.105

Πραγματοποιήθηκε, επίσης, η πρώτη μαζική σύλληψη Εβραίων, όπου πάνω από 25.000 άνδρες μεταφέρθηκαν σε στρατόπεδα συγκέντρωσης.

Δημιουργήθηκαν τα πρώτα στρατόπεδα συγκέντρωσης, προορισμένα αρχικά για τους

Θυρματισμένη βιτρίνα καταστήματος μετά τη Νύχτα των Κρυστάλλων, Νοέμβριος 1938

πολιτικούς αντιπάλους των Ναζί, τα οποία όμως, σταδιακά μετεξελισσόμενα σε κέντρα εξόντωσης, θα γίνονταν το φριχτό εργαλείο εφαρμογής της διεστραμμένης αυτής φυλετικής πολιτικής.³

Εκτός από τους Εβραίους, το ναζιστικό κόμμα θεωρούσε εχθρούς του γερμανικού έθνους και της φυλετικής καθαρότητας και άλλες

"Η εργασία απελευθερώνει"
επιγραφή στην πύλη του στρατοπέδου συγκέντρωσης
Άουσβιτς

ομάδες, όπως Τσιγγάνους, Πολωνούς, μάρτυρες του Ιεχωβά, ομοφυλόφιλους, άτομα με ειδικές ανάγκες, κ.ά. Το όραμα για την επικράτηση της Άριας φυλής, που ήταν ένα είδος τέλειας φυλής ανώτερης από όλες τις

άλλες, τους ώθησε σε ακραίες συμπεριφορές και βιαιότητες.

Αποσκοπώντας στη διατήρηση της καθαρότητας της «Άριας γερμανικής φυλής», θεσπίστηκαν νόμοι που στρέφονταν κυρίως κατά των Εβραίων, αλλά και των Τσιγγάνων, των ατόμων με νοητική υστέρηση, των «ακοινωνήτων» και γενικά όλων των «εκφυλισμένων» ομάδων του πληθυσμού, απαγορεύοντας κάθε σχέση τους με τους «Αρίους» και κυρίως τους μικτούς γάμους.⁴

Μόλις οι Εθνικοσοσιαλιστές πήραν την εξουσία, θέσπισαν νόμους περί αναγκαστικής στείρωσης, οι οποίοι αφορούσαν πρώτα τους ψυχασθενείς, στη συνέχεια τους «επικίνδυνους καθ' έξιν εγκληματίες», τέλος δε και τους παραβατικούς νέους. Το 1939 το καθεστώς πέρασε από τη στείρωση στους μαζικούς φόνους.

³ Αλέξιος Μενεξιάδης *Ο Δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος και το Ολοκαύτωμα των Ελλήνων Εβραίων 1941- 1944*, Αθήνα: Εβραϊκό Μουσείο Ελλάδος, 2005, σ.6

⁴ Ο. π.

Με το πρόγραμμα ευθανασίας T4, άρχισαν οι μαζικές δολοφονίες που πρόσφεραν «λυτρωτικό θάνατο» στους «πάσχοντες από ανίατες νόσους» και σκόπευαν να διευρύνουν το πρόγραμμα εξόντωσης, για να περιλάβει και τους «γενετικά κατεστραμμένους» γερμανούς (τους πάσχοντες από καρδιακά και πνευμονικά νοσήματα).

Το Σεπτέμβριο του 1939 με την εισβολή του γερμανικού στρατού στην Πολωνία αρχίζει ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος. Σύντομα, λόγω της επεκτατικής πολιτικής της Γερμανίας, ο πόλεμος εξαπλώνεται σε πολλές ευρωπαϊκές χώρες και θα διαρκέσει μέχρι το Μάιο του 1945.

2. ΚΑΘΟΔΗΓΗΤΕΣ

α. Γραφειοκράτες

Για να μπορέσει το ναζιστικό κόμμα να εδραιώσει την κυριαρχία του, κατασκεύασε μία υπερμηχανή εξόντωσης των εχθρών της Άριας Φυλής. Κινητήρια δύναμη αυτής της μηχανής απετέλεσαν οι λεγόμενοι καθοδηγητές.

Ανάμεσά τους υπήρχαν άτομα ανώτατης εκπαίδευσης, των οποίων ο ρόλος ήταν καθοριστικός, όχι μόνο στη διάδοση της ναζιστικής ιδεολογίας, αλλά και στην ευρύτερη οργάνωση των σχεδίων εξόντωσης. Στη συνάντηση στην Βάνζεε, τον Ιανουάριο του 1942, όπου ανώτατοι αξιωματούχοι του Ράιχ συγκεντρώθηκαν για να συζητήσουν ανοιχτά το «εβραϊκό πρόβλημα» και να επεξεργαστούν την Τελική Λύση «οι οκτώ από τους δεκαπέντε που συμμετείχαν ήταν κάτοχοι διδακτορικού διπλώματος και όχι μέλη μιας αμόρφωτης, «εγκληματικής» κατώτατης κοινωνικής τάξης».⁵

Σε κάθε περίπτωση, δε μπορούμε να παραβλέψουμε το γεγονός ότι αυτοί που ανέλαβαν καθήκοντα στις ανώτερες διοικητικές θέσεις δεν ήταν κάτι το ξεχωριστό· ήταν κυρίως απλοί καθημερινοί άνθρωποι που με κάθε μέσο και κόστος θα έφερναν εις πέρας τη δουλειά που είχαν αναλάβει.

Όλος αυτός ο μηχανισμός θανάτου είχε οικοδομηθεί με βάση την ιδέα του «εργάζεσθαι υπέρ του Φύρερ». Όλοι όσοι εργάζονταν και υπηρετούσαν το Τρίτο Ράιχ ενεργούσαν σύμφωνα με τις οδηγίες του ηγέτη του κόμματος, του Φύρερ.

Ήταν συνειδητή επιλογή τους να προσληφθούν στην υπηρεσία του κόμματος, εγκρίνοντας με αυτή τη στάση την ιδεολογία και τις πρακτικές που ακολουθούσαν τα μέλη. «Για μας η Ιδέα είναι ο Φύρερ, και κάθε μέλος του κόμματος πρέπει να υπακούει σε αυτόν.» Από τα μέσα της δεκαετίας του 1920, η ιδεολογική ορθοδοξία ήταν συνώνυμη με την προσκόλληση στον Χίτλερ.⁶

Εκτός από το ιδεολογικό κίνητρο που εμπεριέχεται στον τρόπο που δρούσαν, τα άτομα αυτά απέβλεπαν σε υλικά οφέλη μέσω της πολιτικής τους ανέλιξης στην κομματική ή κρατική γραφειοκρατία.⁷

⁵ Laurence Rees *Άουσβιτς- Οι ναζί και η «Τελική Λύση»*, Αθήνα: Πατάκη, 2006, σ.107

⁶ Ian Kershaw, *Hitler, the Germans and the final solution*, Ιερουσαλήμ: International Institute for Holocaust Research, Yad Vashem, 2008, σ.34

⁷ Ο. π., σ. 62

Η χιτλερική δικτατορία αποτελεί ένα μοντέλο «χαρισματικής ηγεσίας», όπου η μορφή της προσωποπαγούς εξουσίας που συμβόλιζε ο Χίτλερ, απαλλάχθηκε από κάθε είδους θεσμικό περιορισμό.⁸ Ένα γεγονός που προκαλεί ιδιαίτερη εντύπωση είναι ότι ο Χίτλερ, παρόλο που ήταν ο αρχηγός του κόμματος, δεν έδινε ποτέ γραπτές εντολές. Έθετε το πρόβλημα και τους στόχους και οι διοικητές κάθε περιοχής έπρεπε να επιλέξουν τον τρόπο επίλυσής τους. Τη νοοτροπία αυτή, ότι οι ενέργειες του καθενός έπρεπε να συμβαδίζουν με τη θέληση του Φύρερ χωρίς να έχει λάβει ρητές εντολές, διαπερνούσε όλα τα στρώματα του κρατικού μηχανισμού από τους απλούς υπαλλήλους μέχρι τους υψηλόβαθμους διοικητές.

Σε έναν καθημερινό λόγο δημοσίου υπαλλήλου των Ναζί το 1934 δηλώνεται το εξής: «Είναι το καθήκον όλων μας να προσπαθήσουμε να εργαστούμε σύμφωνα με αυτά που κηρύττει ο Φύρερ μέσα στα πλαίσια που θα επιθυμούσε. Όποιος κάνει λάθος, θα το διαπιστώσει αρκετά σύντομα. Αλλά όποιος ειλικρινά εργάζεται σύμφωνα με το Φύρερ προς την επίτευξη των στόχων, είναι σίγουρο ότι και τώρα και στο μέλλον θα ανταμειφθεί.»⁹

Μία χαρακτηριστική κατηγορία καθοδηγητών ήταν οι λεγόμενοι γραφειοκράτες, που θεωρούσαν ότι έχουν αναλάβει μία δουλειά όμοια με οποιαδήποτε άλλη και δικαιολογούν τον εαυτό τους επικαλούμενοι τις διαταγές και την υποχρέωση υπακοής. Εξαιτίας της σύγχρονης γραφειοκρατίας, όπου κάθε άτομο διαδραμάτιζε ένα περιορισμένο ρόλο στη δημιουργία της γενικότερης εικόνας, το γεγονός ότι κάθε γραφειοκράτης συνεισέφερε ένα μικρό κομμάτι στο γενικότερο σχέδιο έκανε τη δουλειά του ευκολότερη.¹⁰ Κλεισμένοι στα γραφεία τους, λάμβαναν αποφάσεις ζωής και θανάτου χωρίς να έχουν άμεση επαφή με τα θύματά τους. Αυτό όμως σίγουρα δε θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί ως άλλοθι, αφού είχαν πλήρη επίγνωση της έκτασης των συνεπειών των αποφάσεών τους. Αν μπορούσαν να εκφράσουν τη σκέψη τους με λόγια θα έλεγαν: «Τα εκατομμύρια των ανθρώπων που θανατώνω στους θαλάμους αερίων δε βρίσκονται μπροστά μου. Δε μπορώ καθόλου να τους δω. Άρα μπορώ άνετα να τους θανατώνω.»¹¹

⁸ Ian Kershaw, *Hitler, the Germans and the final solution*, Ιερουσαλήμ: International Institute for Holocaust Research, Yad Vashem, 2008, σ. 63

⁹ Ο.π., σ.41

¹⁰ Irena Steinfeldt, *How was it humanly possible? - A study of perpetrators and bystanders during the Holocaust*, Ιερουσαλήμ: International School for Holocaust Studies, Yad Vashem, 2002, σ. 91

¹¹ Γκύντερ Άντερς *Εμείς οι γιοι του Άιχμαν*, Αθήνα: Βιβλιοπωλείο της Εστίας, 2005, σ.53

Βασικό κίνητρο για τις δράσεις των γραφειοκρατών του θανάτου ήταν η προαγωγή και η επαγγελματική τους ανέλιξη. Πολλοί από αυτούς μάλιστα εντάχθηκαν στα SS για να μπορέσουν σε εκείνους τους δύσκολους καιρούς να αποκατασταθούν επαγγελματικά, όπως ο Άιχμαν, κ.ά.¹² Αποτελούσαν τα γρανάζια μιας υπερμηχανής που λειτουργούσε με ακρίβεια σε κάθε της τομέα. Μπορούν όμως να θεωρηθούν απλά θύματα αυτού του μηχανισμού; Σε ποιο βαθμό μπορούμε να τους αναγνωρίσουμε ως «ελαφρυντικό» τον ασυνήθιστα βολικό συνδυασμό της απόλυτης αδυναμίας τους με το μηχανισμό του απόλυτου τρόμου; Ή μήπως ο ομορτισμός μπορεί να θεωρηθεί δικαιολογία για να πιαστεί κάποιος στα δίχτυα της μηχανής θανάτου;

Σίγουρα η απάντηση είναι αρνητική, γιατί μπορεί να μην έρχονταν σε άμεση επαφή με τα θύματά τους, ήξεραν όμως το μέγεθος των εγκλημάτων που διαπράττονταν. Για να μπορέσουν να κάνουν τη δουλειά τους, ξεπερνούσαν τα εμπόδια (γραφειοκρατικά, πολιτικά, κ.ά.) που εμφανίζονταν και έφταναν ακόμα και στο σημείο να πείθουν τους γραφειοκράτες και την αστυνομία των κατεχόμενων χωρών ότι η εξόντωση των Εβραίων ήταν μία καλή ιδέα.¹³

Τα παραπάνω γεγονότα γίνονται ακόμα καλύτερα αντιληπτά αν εστιάσουμε στην ιδιαίτερη περίπτωση του Άντολφ Άιχμαν.

β. Η περίπτωση του Άντολφ Άιχμαν

Ο Άντολφ Άιχμαν (Adolf Eichmann) είναι μία από τις πιο πολυσυζητημένες περιπτώσεις καθοδηγητών. Ήταν συνταγματάρχης των SS και επικεφαλής του Γραφείου Εβραϊκών Υποθέσεων της Γκεστάπο.

Γεννήθηκε το 1906 στη Γερμανία σε μία τυπική οικογένεια της προτεσταντικής μεσοαστικής γερμανικής τάξης και πέρασε τα νεανικά του χρόνια στο Λιντς της Αυστρίας. Το 1932, σε ηλικία 26 ετών, έγινε μέλος του Αυστριακού τμήματος του Εθνικοσοσιαλιστικού κόμματος (NSDAP), είχε όμως αντισημιτικά αισθήματα πριν μπει στα SS.

Άντολφ Άιχμαν

¹² Βίντεο-διάλεξη, *Hannah Arendt, Adolf Eichmann and how Evil isn't banal*, από την επίσημη ιστοσελίδα του Yad Vashem

¹³ Ο. π.

Το γραφείο του Άιχμαν ήταν το επιτελείο εκπλήρωσης της Τελικής Λύσης, που στοίχισε τη ζωή σε περίπου έξι εκατομμύρια Εβραίους ολόκληρης της Ευρώπης. Ο ίδιος θεωρείται ο αρχιτέκτονας του Ολοκαυτώματος. Μελέτησε προσεχτικά τους Εβραίους και την κουλτούρα τους, με σκοπό να ξεσκεπάσει τη συνωμοσία που προσπαθούσαν να κυριέψουν τον κόσμο.

Εκτελούσε τις εντολές του Φύρερ με απόλυτα γραφειοκρατική ψυχρότητα. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι ότι όταν αποφασίστηκε η εκτέλεση των κρατουμένων σε θαλάμους αερίων, ο ίδιος μαζί με τον Ρούντολφ Ες επέλεξε προσεχτικά τους χώρους για την εγκατάσταση των θαλάμων, ενέκρινε τη χρήση του Κυκλώνα-B ως αερίου θανάτου και παρακολούθησε προσωπικά τις πρώτες εφαρμογές για να βεβαιωθεί για την επιτυχία της μεθόδου.

Μετά το τέλος του πολέμου και την ήττα της Γερμανίας, κατάφερε να αποδράσει και να διαφύγει με ψεύτικη ταυτότητα στην Αργεντινή. Εντοπίστηκε όμως από τις ισραηλινές μυστικές υπηρεσίες και δικάστηκε στο Ισραήλ. Το δικαστήριο διατύπωσε εναντίον του δεκαπέντε κατηγορίες: «σε συνεργασία με άλλους» είχε διαπράξει εγκλήματα κατά του εβραϊκού λαού, εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας και εγκλήματα πολέμου κατά τους χρόνους του ναζιστικού καθεστώτος και ειδικότερα κατά τον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο. Η δίκη του απασχόλησε ολόκληρη τη διεθνή κοινή γνώμη και στις 15 Δεκεμβρίου 1961 καταδικάστηκε σε θάνατο με απαγχονισμό.¹⁴

Τη δίκη του Άιχμαν κάλυψε για το «The New Yorker» η φιλόσοφος Χάννα Άρεντ, η οποία θα αντιτάξει την ιδέα του κοινότοπου κακού (banality of evil), προκειμένου να εξηγηθεί το ανήκουστο, το υπέρογκα απίστευτο. Με τον όρο αυτό εννοεί ότι το τερατώδες δε χρειάζεται τέρατα για να διαπραχθεί, αρκούν για αυτό οι κανονικοί άνθρωποι, οι τίμιοι, μορφωμένοι, προκομμένοι, ευσυνείδητοι, επαγγελματίες, καλοί σύζυγοι, στοργικοί πατέρες. Το τερατώδες που είναι έργο κανονικών, καλών ανθρώπων και όχι διεστραμμένων τεράτων, το κακό που διαπράττεται χωρίς κακία, το κοινότοπο κακό, μόνο αυτό μπορεί να αποκτήσει εφιαλτικά μαζικές διαστάσεις.¹⁵ «Το πρόβλημα με τον Άιχμαν ήταν ότι υπήρχαν πολλοί σαν κι αυτόν και ότι οι περισσότεροί τους δεν ήταν διεστραμμένοι, ούτε σαδιστές, αλλά ήταν, και εξακολουθούν να είναι, φοβερά και τρομερά φυσιολογικοί»¹⁶

¹⁴ en.wikipedia.org

¹⁵ Γκύντερ Άντερς *Εμείς οι γιοι του Άιχμαν*, Αθήνα: Βιβλιοπωλείο της Εστίας, 2005, σ.132

¹⁶ Χάννα Άρεντ, *Ο Άιχμαν στην Ιερουσαλήμ-Μία έκθεση για την κοινοτοπία του κακού*, Θεσσαλονίκη: Νησίδες, 2009, σ.215

παρατηρεί η Άρεντ στο βιβλίο της. Μέσα στην παραφροσύνη του ναζιστικού καθεστώτος, εξαίρεση αποτελούσαν αυτοί που αντέδρασαν φυσιολογικά, δηλαδή σύμφωνα με την κοινή λογική και όχι με τους νόμους που θέσπισε το Γ' Ράιχ.

Ο Άιχμαν θεωρεί τον εαυτό του αθώο και τις κατηγορίες για φόνο αβάσιμες: «Δεν είχα καμία σχέση με τους φόνους των εβραίων. Δεν σκότωσα κανέναν εβραίο ή μη εβραίο –γενικά, δεν σκότωσα ποτέ μου άνθρωπο. Ούτε έδωσα εντολή να σκοτώσουν εβραίο ή μη εβραίο· δεν έκανα κάτι τέτοιο» ή, όπως συμπλήρωσε αργότερα, «ήρθαν έτσι τα πράγματα... που ποτέ δεν χρειάστηκε να κάνω κάτι τέτοιο». Γιατί δεν άφησε καμία αμφιβολία ότι θα σκότωνε ακόμη και τον πατέρα του, αν τον είχαν διατάξει.¹⁷ Ο απεριόριστος θαυμασμός του για τον Χίτλερ και η υπακοή του στους κανόνες τον έκαναν να πιστεύει ότι δεν έκανε κάτι κακό παρά μόνο το καθήκον του. Έπραξε όπως κάθε άλλος νομοταγής πολίτης που υπάκουε όχι σε διαταγές αλλά στο νόμο του κράτους.

Κατά τον τελευταίο χρόνο του πολέμου, ενώ πολλοί συνάδελφοί του είχαν γίνει πιο μετριοπαθείς, ο Άιχμαν συνέχισε να κρατά μία αδιάλλακτη στάση και να κάνει ό,τι μπορεί για να υλοποιήσει την Τελική Λύση.

Η κοινοτοπία όμως δε συνεπάγεται αθωότητα. Μπορούμε να θεωρήσουμε ότι ο Άιχμαν είναι ένας απλός υπάλληλος στο γραφείο εξόντωσης; Ένα απλό θύμα του μηχανισμού; Ένα πειθήνιο όργανό του; Όχι, δεν είναι απλά ένας υπάλληλος, ένας ευσυνείδητος υπηρέτης. Είναι εκείνος που σχεδίασε τη θηριωδία, εκείνος που είχε σε πολύ μεγάλο βαθμό συνολική εικόνα και επίγνωση του επιδιωκόμενου αποτελέσματος.¹⁸

Καταλυτικό ρόλο, ωστόσο, στο μηχανισμό της ναζιστικής θηριωδίας, διαδραμάτισαν οι απλοί στρατιώτες.

¹⁷ Χάννα Άρεντ, *Ο Άιχμαν στην Ιερουσαλήμ-Μία έκθεση για την κοινοτοπία του κακού*, Θεσσαλονίκη: Νησίδες, 2009, σ. 26

¹⁸ Γκύντερ Άντερς *Εμείς οι γιοι του Άιχμαν*, Αθήνα: Βιβλιοπωλείο της Εστίας, 2005, σ.146-147

3. ΣΥΝΕΡΓΟΙ

*Γιατί φόρεσα της λεηλασίας τη στολή;
Γιατί φόρεσα το πουκάμισο του εμπρηστή;
Όχι, δεν τό'κανα από πείνα.
Όχι, δεν τό'κανα από μάνητα σφαγής.*

*Μόνο και μόνο επειδή'μουν δούλος
και με διατάξαν
ξεκίνησα για να σκοτώσω και να κάψω.*

Μπέρτολτ Μπρεχτ

α. Στρατιώτες

Στη ναζιστική Γερμανία, η κοινωνία ήταν απόλυτα χειραγωγημένη και εξαναγκασμένη σε ομοιομορφία από έναν πανίσχυρο συνδυασμό μηχανισμών προπαγάνδας και καταπίεσης. Μέσα σε αυτές τις συνθήκες αναπτύχθηκε μία καλοκουρδισμένη μηχανή θανάτου κάθε ατόμου που φάνταζε διαφορετικό στα μάτια της εξουσίας.

Αυτή η μηχανή θανάτου του γερμανικού κράτους στηριζόταν στο μεγαλύτερο βαθμό στους συνεργούς, στους απλούς στρατιώτες δηλαδή που ανελάμβαναν να εκτελέσουν τα σχέδια των καθοδηγητών. Για να μπορεί να λειτουργεί τόσο εύρυθμα αυτός ο μηχανισμός, χρειαζόταν μεγάλο αριθμό ατόμων που θα εκτελούσε χωρίς δισταγμούς τις δοσμένες εντολές. Με αυτόν τον τρόπο, το έγκλημα έγινε ευκολότερο, αφού διαπράχθηκε συλλογικά.

Τα άτομα που πραγματοποίησαν τις εκτελέσεις χιλιάδων ανθρώπων δεν είχαν επιλεχθεί επειδή παρουσίαζαν κάποια ιδιαίτερα χαρακτηριστικά που τους καθιστούσαν ικανούς να πράξουν με απεριόριστη βαρβαρότητα και σαδισμό. Δεν ήταν επαγγελματίες δολοφόνοι, ούτε άτομα με ψυχικές διαταραχές. Ήταν απλοί στρατιώτες, άνθρωποι που για διάφορους λόγους ο καθένας επέλεξε να ενταχθεί στον στρατό και οι περισσότεροι δεν είχαν προσωπικά κίνητρα για τις δολοφονίες.

Κάποιοι από τους στρατιώτες, ειδικά των SS, υπήρξαν φανατισμένα μέλη του ναζιστικού κόμματος. Η ταύτιση με το κίνημα και ο απόλυτος κομφορμισμός φαίνεται να κατέστρεψαν ακόμα και την ικανότητά τους να συναισθανθούν μια εμπειρία, έστω κι αν είναι τόσο

ακραία όσο τα βασανιστήρια ή ο φόβος του θανάτου.¹⁹ Ο φανατισμός των οπαδών μπορεί να τους οδηγήσει να πράξουν εναντίον όχι μόνο όσων δεν ανήκουν στο κίνημα αλλά και εναντίον της ίδιας τους της οικογένειας ή ακόμα και του ίδιου τους του εαυτού.

Η εξόντωση των εχθρών του έθνους είχε καθοριστική σημασία για την επιβίωση της Άριας φυλής και οι εκτελέσεις είχαν πάρει τέτοια έκταση ώστε κάποιοι από τους άντρες των εκτελεστικών αποσπασμάτων υφίσταντο νευρικό κλονισμό. Στην πλειοψηφία τους, όμως εκτελούσαν αδιαμαρτύρητα τις εντολές των ανωτέρων τους.

Για να καταφέρουν οι απλοί στρατιώτες, που έρχονταν καθημερινά σε επαφή με τα θύματά τους, να φέρουν εις πέρας τις εντολές, έπρεπε να επινοήσουν διάφορους εσωτερικούς μηχανισμούς και δικαιολογίες που θα τους βοηθούσαν να ξεπεράσουν τους τυχόν ενδοιασμούς που είχαν. Διάφοροι παράγοντες συνέβαλαν στη δημιουργία αυτών των μηχανισμών και τους κατέστησαν ικανούς να συμμετέχουν στις μαζικές δολοφονίες. Η μελέτη αυτών των παραγόντων θα είναι μια σημαντική βοήθεια για την κατανόηση της συμπεριφοράς της συγκεκριμένης ομάδας ανθρώπων.

Γενικά, σε περιόδους πολέμου έχει παρατηρηθεί αποκτήνωση των συμμετεχόντων. Κάτι τέτοιο γίνεται φανερό όχι μόνο από την άσκηση ωμής βίας αλλά και από την αυτοματοποίηση που συνοδεύει την εκτέλεση εντολών θανάτου. Ο φόνος αποκτά πλέον άλλη σημασία για το δράστη, καθώς περνάει σε πλαίσια ρουτίνας.

Ο πιο διαδεδομένος τρόπος για να ξεπεράσουν τα όριά τους και να εκτελέσουν τις εντολές με επιτυχία ήταν η ιδεολογική αιτιολόγηση των δολοφονιών.²⁰ Ο ίδιος ο κρατικός μηχανισμός, γνωρίζοντας τη σημασία της αποδοχής και ενσωμάτωσης των αξιών της ναζιστικής ιδεολογίας, είχε από νωρίς φροντίσει χρησιμοποιώντας την προπαγάνδα να παρέχει στους στρατιώτες το ιδεολογικό και πολιτικό υπόβαθρο για να αιτιολογήσουν τις πράξεις τους. Οι δολοφονίες όσων θεωρούνταν εχθροί του γερμανικού έθνους χαρακτηρίζονταν ως δικαιολογημένες αφού αποτελούσαν πράξεις αυτοάμυνας. Η συγκεκριμένη ιδεολογία είχε φτάσει σε τέτοιο βαθμό αφομοίωσης από τα υποκείμενα με όρους ηθικής και νομιμότητας που όλος ο μηχανισμός του Ολοκαυτώματος είχε περιέλθει σε βαθμό αυτοματοποίησης.

¹⁹ Χάννα Άρεντ *Το ολοκληρωτικό σύστημα*, Αθήνα: Ευρύαλος, 1988, σ. 37

²⁰ Irena Steinfeldt, *How was it humanly possible? - A study of perpetrators and bystanders during the Holocaust*, Ιερουσαλήμ: International School for Holocaust Studies, Yad Vashem, 2002, σ.70

Ιδιαίτερα όσον αφορά την ομάδα των Εβραίων είχε καλλιεργηθεί η προκατάληψη ότι δεν μπορούσαν να συμπεριληφθούν στο ανθρώπινο είδος.²¹ Ο φόνος ενός Εβραίου δεν είχε για το δράστη την ίδια ηθική βαρύτητα συγκριτικά με το φόνο ενός οποιουδήποτε άλλου ατόμου.

Επίσης, εκείνη την περίοδο είχε αναπτυχθεί σε αρκετές χώρες της Ευρώπης η θεωρία της ευγονικής ή, όπως ήταν γνωστή στη Γερμανία, της «φυλετικής υγιεινής». Στους πιστούς αυτής της ψευδοεπιστήμης συγκαταλέγονταν σοσιαλδημοκράτες, φιλελεύθεροι μεταρρυθμιστές αλλά και κάποιοι αντισημίτες. Πρέπει να τονιστεί ότι κάποιοι κορυφαίοι Γερμανοί «φυλετικοί υγιεινολόγοι» ήταν Εβραίοι.²² Με την ανάπτυξη αυτής της θεωρίας, ο φόνος των ψυχικά και πνευματικά αναπήρων αποκτούσε άλλοθι.

Για να ενδυναμωθεί η απευαισθητοποίηση του εκτελεστή απέναντι στα θύματά του ακολουθούσαν συγκεκριμένες διαδικασίες μέσα στα στρατόπεδα συγκέντρωσης που δημιουργούσαν την εντύπωση ότι τα θύματα δεν είναι ανθρώπινα όντα, όπως η κατάργηση του ονόματος των θυμάτων και η αντικατάστασή του από ένα νούμερο, το ξύρισμα των κεφαλιών και οι πανομοιότυπες στολές που δεν επέτρεπαν το διαχωρισμό των ατόμων.

Στη συγκεκριμένη χρονική περίοδο, που οι κρατικοί νόμοι επιτρέπουν και αθρώνουν τις εγκληματικές πράξεις των στρατιωτών, η βία και η δολοφονία αποκτούν πολιτική και θεσμική νομιμοποίηση. Το τρομακτικό στο συγκεκριμένο γεγονός είναι ότι όταν ο άνθρωπος νιώθει ότι αυτό που κάνει εντάσσεται σε μια κανονικότητα μπορεί εύκολα να μεταμορφωθεί σε κτήνος, πέρα από την ορατή φρικαλεότητα.

Ένας τρόπος για να μπορέσουν οι δράστες να διατηρήσουν την εσωτερική τους ηρεμία ήταν να χτίσουν δύο διαφορετικούς κόσμους. Ο ένας ήταν ένας διεστραμμένος κόσμος

Κρατούμενοι σε στρατόπεδο συγκέντρωσης

με καινούριους κανόνες συμπεριφοράς και ηθικές αξίες μέσα στον οποίο εργάζονταν. Περιελάμβανε βασανισμούς, κακοποίηση και

²¹ Irena Steinfeldt, *How was it humanly possible? - A study of perpetrators and bystanders during the Holocaust*, Ιερουσαλήμ: International School for Holocaust Studies, Yad Vashem, 2002, σ.70

²² Mark Mazower, *Σκοτεινή Ήπειρος - Ο Ευρωπαϊκός Εικοστός Αιώνας*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 2001, σ.100

δολοφονίες όχι μόνο ανδρών, αλλά και γυναικών, ηλικιωμένων, ακόμα και μικρών παιδιών. Ο άλλος κάλυπτε την ιδιωτική τους σφαίρα, στην οποία η ζωή κυλούσε όπως παλιά, παραμένοντας πιστοί στις πατροπαράδοτες αξίες. Συνέχιζαν να απολαμβάνουν την οικογενειακή τους ζωή και να θεωρούν τον εαυτό τους αγαπητούς γονείς και συζύγους. Διατηρώντας σε απόσταση αυτούς τους δύο ξεχωριστούς κόσμους, αυτούς τους δύο ξεχωριστούς εαυτούς, εκμηδένιζαν τις εσωτερικές συγκρούσεις.

Ο μηχανισμός για την εξόντωση των εχθρών μπορεί να παραλληλιστεί με το μηχανισμό λειτουργίας μιας βιομηχανίας, όπου κάθε στρατιώτης αποτελεί αφενός αναπόσπαστο κομμάτι της μηχανής χωρίς ωστόσο να είναι αδύνατη η αντικατάστασή του από έναν οποιονδήποτε άλλον κοινό στρατιώτη. «Αν δεν το κάνω εγώ, θα το κάνει κάποιος άλλος. Αφού λοιπόν το αποτέλεσμα θα είναι το ίδιο, γιατί να μην το κάνω εγώ;»²³ Ο σχεδιασμός αυτού του μηχανισμού είχε γίνει με τέτοιο τρόπο ώστε να υπάρχει ακριβής διαχωρισμός και εξειδίκευση στις εργασίες που προβλέπονταν να γίνουν. Εκατομμύρια εργάτες ήταν καταδικασμένοι να περιορίζονται σε εξειδικευμένους χειρισμούς και εξαιτίας του έμμεσου χαρακτήρα των διαδικασιών του μηχανισμού στον οποίο ήταν ενσωματωμένοι, στερούνταν πραγματικά τη δυνατότητα να συλλάβουν τα τελικά, τρομερά του αποτελέσματα. Έβλεπαν πρωταρχικά ή ίσως και αποκλειστικά το εξειδικευμένο τους καθήκον και έτσι τους ήταν αδύνατον να φανταστούν τη θηριωδία του τελικού αποτελέσματος.²⁴ Με την νέα μέθοδο δολοφονίας των κρατουμένων, τους θαλάμους αερίων, ο θύτης και το θύμα δεν έρχονταν σε άμεση επαφή και αυτή η αποπροσωποποίηση καθιστούσε τη διαδικασία θανάτωσης ευκολότερη.

Τα τελευταία όμως χρόνια του πολέμου δεν μπορούσαν να ισχυριστούν ότι δεν γνώριζαν τι διαδραματιζόταν στα στρατόπεδα συγκέντρωσης και ποιος ήταν ο τελικός στόχος του ναζισμού.

Επιπρόσθετα, πολλοί στρατιώτες δικαιολογούσαν τις πράξεις τους ισχυριζόμενοι ότι αυτές συνιστούν απλή εκτέλεση εντολών. Με αυτόν τον τρόπο μετατόπιζαν το βάρος της ευθύνης από τον εαυτό τους στους ανωτέρους τους. Δεν έμπαιναν σε διαδικασία αμφισβήτησης των εντολών, αφού πλέον ύψιστη αξία για αυτούς δεν αποτελούσε ο άνθρωπος αλλά η στρατιωτική πειθαρχία και η υπακοή στην εξουσία.

Από καταθέσεις των δραστών μετά τον πόλεμο φαίνεται ότι επικρατούσε ένα κλίμα φόβου για τις συνέπειες της μη τήρησης

²³ Γκύντερ Άντερς *Εμείς οι γιοι του Άιχμαν*, Αθήνα: Βιβλιοπωλείο της Εστίας, 2005, σ.126

²⁴ Ο.π., σ.40-41

εντολών. Εάν κάποιος αρνείτο να εκτελέσει το καθήκον του, ήταν πιθανό να κατηγορηθεί για έσχατη προδοσία και να οδηγηθεί στο θάνατο. Παρ'όλαυτά οι συνέπειες που είχαν οι ελάχιστοι οι οποίοι αρνήθηκαν να συμμετάσχουν στη θηριωδία δεν ήταν πιο σοβαρές από απλή μετάθεση σε άλλη μονάδα.²⁵

Μία κατηγορία στρατιωτών που συμμετείχε στη θηριωδία ήταν άνθρωποι που επεδίωκαν την απόλαυση της απόλυτης εξουσίας, θυσιάζοντας ολοκληρωτικά την ανθρωπιά τους και που αναζητούσαν απεγνωσμένα έναν τρόπο να αποδείξουν στον ίδιο τους τον εαυτό τον ακλόνητο χαρακτήρα τους.²⁶

Ειδικά αυτοί που προορίζονταν για τις κατώτερες εργασίες στα στρατόπεδα εξόντωσης περνούσαν από ειδικά μαθήματα στα οποία, ασκούμενοι στην εκτέλεση βασανιστηρίων και φόνων, όφειλαν να μάθουν να «σκοτώνουν» και τα ταμπού τους.²⁷

Μετά το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, στις δίκες των ναζιστών που ακολούθησαν, η πιο συχνή δικαιολογία των κατηγορουμένων ήταν ότι εκτελούσαν τις διαταγές των ανωτέρων τους. Τον Ιούλιο του 1961, τρεις μήνες μετά την αρχή της δίκης του Άντολφ Άιχμαν στην Ιερουσαλήμ, ο αμερικανός κοινωνικός ψυχολόγος Στάνλεϋ Μίλγκραμ προσπάθησε να κατανοήσει την συμπεριφορά των απλών στρατιωτών και των αξιωματικών των SS, οι οποίοι βασάνισαν και δολοφόνησαν εκατομμύρια αθώους ανθρώπους. Διεξήγαγε, λοιπόν, με εθελοντές στο Πανεπιστήμιο του Γέιλ που δίδασκε, ένα από τα πιο διάσημα πλέον πειράματα υπακοής στην εξουσία.

Στάνλεϋ Μίλγκραμ

Ήθελε να μελετήσει πώς συμπεριφέρεται ένας απλός πολίτης όταν μία νόμιμη εξουσία του ζητά να δράσει εναντίον ενός άλλου ανθρώπου. Αναρωτιόταν, επίσης, αν το Ολοκαύτωμα θα μπορούσε να ξανα συμβεί στη δική του χώρα αυτή τη φορά, παρ' όλες τις διαφορές στις κουλτούρες και στις ιστορικές εποχές. Πολλοί πίστευαν ότι δε θα μπορούσε να συμβεί, ενώ ο ίδιος αμφέβαλε γι' αυτό. Η πίστη στην καλοσύνη των ανθρώπων δεν πρέπει να μας κάνει να ξεχνάμε το γεγονός ότι καθημερινοί, κάποιες φορές ακόμα και καλοί, άνθρωποι,

²⁵ Irena Steinfeldt, *How was it humanly possible? - A study of perpetrators and bystanders during the Holocaust*, Ιερουσαλήμ: International School for Holocaust Studies, Yad Vashem, 2002, σ.71

²⁶ Γκύντερ Άντερς *Εμείς οι γιοι του Άιχμαν*, Αθήνα: Βιβλιοπωλείο της Εστίας, 2005, σ.25

²⁷ Ο. π., σ.51

Public Announcement

**WE WILL PAY YOU \$4.00 FOR
ONE HOUR OF YOUR TIME**

Persons Needed for a Study of Memory

*We will pay five hundred New Haven men to help us complete a scientific study of memory and learning. The study is being done at Yale University.

*Each person who participates will be paid \$4.00 (plus 50c carfare) for approximately 1 hour's time. We need you for only one hour; there are no further obligations. You may choose the time you would like to come (evenings, weekdays, or weekends).

*No special training, education, or experience is needed. We want:

Factory workers	Businessmen	Construction workers
City employees	Clerks	Salespeople
Laborers	Professional people	White-collar workers
Barbers	Telephone workers	Others

All persons must be between the ages of 20 and 50. High school and college students cannot be used.

*If you meet these qualifications, fill out the coupon below and mail it now to Professor Stanley Milgram, Department of Psychology, Yale University, New Haven. You will be notified later of the specific time and place of the study. We reserve the right to decline any application.

*You will be paid \$4.00 (plus 50c carfare) as soon as you arrive at the laboratory.

TO:
PROF. STANLEY MILGRAM, DEPARTMENT OF PSYCHOLOGY,
YALE UNIVERSITY, NEW HAVEN, CONN. I want to take part in
this study of memory and learning. I am between the ages of 20 and
50. I will be paid \$4.00 (plus 50c carfare) if I participate.
NAME (Please Print)
ADDRESS
TELEPHONE NO. Best time to call you
AGE OCCUPATION SEX
CAN YOU COME:
WEEKDAYS EVENINGS WEEKENDS

**Ανακοίνωση για συμμετοχή στο πείραμα
δημοσιευμένη σε τοπική εφημερίδα**

και επικοινωνούσαν με μικρόφωνα χωρίς να βλέπει ο ένας τον άλλο. Ο ερευνητής και ο μαθητευόμενος ήταν απλώς ηθοποιοί.

Ο «μαθητευόμενος» έπρεπε να αποστηθίσει ορισμένα ζεύγη λέξεων και στη συνέχεια ο «δάσκαλος» τον εξέταζε. Για κάθε λάθος, ο δάσκαλος μπορούσε να τον τιμωρήσει διοχετεύοντας στο σώμα του ηλεκτρικό ρεύμα του οποίου η ένταση αυξανόταν κατά τη διάρκεια του πειράματος. Σε κάθε διακόπτη αναγραφόταν η ένταση του ηλεκτρικού ρεύματος και οι επιπτώσεις στον ανθρώπινο οργανισμό. Ο τελευταίος αντιστοιχούσε σε 450V, τα οποία μπορεί να είναι θανατηφόρα.

Υπήρχαν καθορισμένες απαντήσεις που δίνονταν από τον «μαθητευόμενο», ο οποίος από κάποιο σημείο και μετά ξεκίναγε να παραπονιέται για τον πόνο, να φοβάται για την κατάσταση της υγείας του και να ζητάει να σταματήσουν το πείραμα. Κάθε φορά που ο «δάσκαλος» δίσταζε να συνεχίσει το πείραμα, οι απαντήσεις του «ερευνητή» ήταν επίσης καθορισμένες: «Παρακαλώ συνεχίστε», «Το πείραμα απαιτεί να συνεχίσετε», «Είναι απολύτως απαραίτητο να συνεχίσετε», «Δεν έχετε άλλη επιλογή, πρέπει να συνεχίσετε».

Αντίθετα, από τα αναμενόμενα αποτελέσματα του πειράματος από συναδέλφους του Μίλγκραμ, το 65% των εθελοντών έφτασαν μέχρι

ακολουθώντας απλώς διαταγές, διέπραξαν κάποια από τα χειρότερα εγκλήματα.²⁸

Η διαδικασία του πειράματος ήταν σχετικά απλή. Οι εθελοντές καλούνταν έναντι αμοιβής να συμμετέχουν σε ένα πείραμα σχετικό με την μνήμη. Χωρίζονταν σε ζευγάρια και μετά από εικονική κλήρωση, ο ένας ήταν ο «δάσκαλος» και ο άλλος ο «μαθητευόμενος». Υπεύθυνος ήταν ο «ερευνητής» που τους εξηγούσε τη διαδικασία και στεκόταν πίσω από το «δάσκαλο» κατά τη διάρκεια του πειράματος. Βρίσκονταν σε διαφορετικά δωμάτια, ο «δάσκαλος» μπροστά σε μία κονσόλα με διακόπτες, ο «μαθητευόμενος» δεμένος σε μία καρέκλα με ηλεκτρόδια στο σώμα του

²⁸ Stanley Milgram *Obedience to authority*, Λονδίνο: Pinter & Martin, 1974, σ. 13

τον τελευταίο διακόπτη, αν και δεν ένωσαν άνετα. Ο Μίλγκραμ διεξήγαγε συνολικά 18 παραλλαγές του πειράματος, μεταβάλλοντας τις συνθήκες για να εξετάσει πάλι το μέγεθος της υπακοής. Τα αποτελέσματα διέφεραν ανάλογα με την κατάσταση.

Αναλύοντας τα αποτελέσματα του αρχικού πειράματος, αποδείχθηκε ότι οι άνθρωποι, όταν θεωρούν τον εαυτό τους όργανο που εκτελεί τις διαταγές ενός ανωτέρου, αποποιούνται τις ευθύνες. Μία πράξη που σε γενικές γραμμές είναι αδιανόητη σε έναν άνθρωπο που ενεργεί μόνος του, όταν εκτελεί διαταγές μπορεί να κάνει οτιδήποτε χωρίς δισταγμό.²⁹ Αρκεί, όμως, οι διαταγές να προέρχονται από κάποιο άτομο ή ομάδα που έχει εξουσία ή κύρος.

Στο συγκεκριμένο πείραμα, οι εντολές προέρχονταν από τον ερευνητή, ο οποίος στα μάτια των εθελοντών εκπροσωπούσε την επιστήμη και είχε τη δύναμη της αυθεντίας. Οι συμμετέχοντες δεσμεύονταν στην επιστημονική διαδικασία και έχοντας την πίστη ότι προάγουν την επιστήμη, έφταναν στο σημείο να πράξουν ακραία. Στο όνομα της επιστήμης, που θεωρείται από την πλειοψηφία των ανθρώπων ευεργετική και χρήσιμη στην κοινωνία, έχουν γίνει απεχθείς ενέργειες.

Γενικεύοντας, οι καταστάσεις στις οποίες ο άνθρωπος μπορεί να λειτουργήσει με παρόμοιο τρόπο είναι αυτές που δημιουργούνται με την τυφλή υπακοή. Ο Βρετανός συγγραφέας C.P.Snow μας υπενθυμίζει ότι τα περισσότερα εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας έχουν διαπραχθεί στο όνομα της υπακοής παρά της ανυπακοής.³⁰ Αρκεί βέβαια το όργανο που δίνει τις εντολές να έχει κύρος και η εξουσία του να θεωρείται νόμιμη στο συγκεκριμένο πλαίσιο δράσης.

Αμέτοχοι αλλά –κατ'ουσίαν- συμμετοχοί ήταν ένα πλήθος εργαζομένων, οι οποίοι επέτρεψαν σ' αυτή την καλοστημένη μηχανή ολέθρου να λειτουργεί αδιάλειπτα.

β. Απλοί εργαζόμενοι

Στα πλαίσια της ναζιστικής πολιτικής για την εξόντωση των Εβραίων ήταν και η μεταφορά τους στα στρατόπεδα συγκέντρωσης, η οποία οργανωνόταν από τα SS. Αν και τα σχέδια και οι ιδέες προέρχονταν από ένα σκληρό πυρήνα Ναζί λειτουργών, που παρακινούνταν από την ιδεολογία τους και που υποστήριζαν

²⁹ Stanley Milgram *Obedience to authority*, Λονδίνο: Pinter & Martin, 1974, σ. 17

³⁰ Ο. π., σ. 13

ενθουσιωδώς την αντισημιτική πολιτική, χρειαζόντουσαν πολλοί ακόμα άνθρωποι από όλα τα τμήματα της γερμανικής κοινωνίας και όλα τα κρατικά όργανα.

Οι απελάσεις, για παράδειγμα, απαιτούσαν τη συμμετοχή πολλών από το επαγγελματικό προσωπικό των σιδηροδρόμων. Κάποιοι από αυτούς ασχολήθηκαν με τις μεταφορές των Εβραίων χωρίς να χρειαστεί να βγουν από το γραφείο τους, ενώ άλλοι έπρεπε να βρίσκονται παρόντες κατά τη διάρκεια της μεταφοράς και να αντικρίζουν το θέαμα με τα ίδια τους τα μάτια. Κανένας δε διαμαρτυρήθηκε και σχεδόν κανένας δε ζήτησε μετάθεση.

Μεταφορά Εβραίων στο σιδηροδρομικό σταθμό για εκτοπισμό σε στρατόπεδο συγκέντρωσης

Μετά το τέλος του πολέμου, μερικοί από αυτούς προσπάθησαν να εξηγήσουν τη συμπεριφορά τους χρησιμοποιώντας διάφορες δικαιολογίες:

«Ασχολήθηκα με αυτά τα θέματα μόνο από το γραφείο μου. Η αποκλειστική μου αρμοδιότητα ήταν να φροντίζω τα τεχνικώς τα δρομολόγια των τρένων.» (Walter Stier-πρώην ανώτερος υπάλληλος στο σχεδιασμό των δρομολογίων των γερμανικών σιδηροδρόμων στην Ανατολική Ευρώπη)

«Έγραφα κατάλληλες αναφορές σχετικά με τα πτώματα που έβρισκα στις σιδηροδρομικές γραμμές στη δικαιοδοσία μου. Οι αναφορές μετά υποβάλλονταν στη διεύθυνση. Με αυτό τον τρόπο εκπλήρωνα το καθήκον μου.» (Hans Pitsch-σταθμάρχης στο Μπιάλιστοκ στην Πολωνία)³¹

Και, βέβαια, επειδή ευθύνη έχουμε όχι μόνο για ό,τι πράττουμε αλλά και για ό,τι παραλείπουμε να πράξουμε, η παθητική στάση ορισμένων επέτρεψε να συντελεστεί αυτή η ύβρις προς τον Άνθρωπο.

³¹ Irena Steinfeldt, *How was it humanly possible?-A study of perpetrators and bystanders during the Holocaust*, Ιερουσαλήμ: International School for Holocaust Studies, Yad Vashem, 2002, σ.111

4. ΘΕΑΤΕΣ

*Στην αρχή ήρθαν να πάρουν τους κομμουνιστές,
και δεν μίλησα γιατί δεν ήμουν κομμουνιστής.
Μετά ήρθαν να πάρουν τους Εβραίους
αλλά δεν μίλησα γιατί δεν ήμουν Εβραίος.
Έπειτα ήρθαν για τους συνδικαλιστές
και δεν μίλησα γιατί δεν ήμουν συνδικαλιστής.
Μετά ήρθαν για τους Καθολικούς
και δε μίλησα γιατί εγώ ήμουν προτεστάντης.
Τέλος, ήρθαν και για μένα,
αλλά τότε δεν είχε μείνει κανένας για να φωνάξει.
Μάρτιν Νίμελερ (Martin Niemöller)*

Θεμιτό είναι να αναφερθούμε και σε αυτούς που συμμετείχαν στην τραγωδία με το να μένουν παθητικοί στα τεκταινόμενα και όχι μόνο σε αυτούς που έλαβαν ενεργά μέρος. Η συμπεριφορά τους, αν και

Εκτοπισμός Εβραίων από το γκέτο της Βαρσοβίας

δεν μπορεί να συγκριθεί με τις πράξεις των δραστών του Ολοκαυτώματος, παρ'όλ'αυτά είχε και αυτή την δική της επίδραση στο γεγονός.

Σε κάθε πόλεμο η δυστυχία και ο θάνατος αποτελούν αναπόσπαστο κομμάτι της καθημερινότητας των απλών ανθρώπων.

Συγκεκριμένα, στη ναζιστική Γερμανία το κλίμα φόβου που είχε δημιουργηθεί, δυνάμωνε το αίσθημα της αυτοσυντήρησης και έκανε πιο δύσκολο το αίσθημα αλληλεγγύης και προστασίας του συνανθρώπου. Η συμπεριφορά των απλών Γερμανών κυμαινόταν σε ένα φάσμα αντιδράσεων από την απροκάλυπτη επιδοκιμασία έως την κατάφωρη αποδοκιμασία.

Η πιο συνηθισμένη αντίδραση ήταν ουσιαστικά η μη αντίδραση, το αδιάφορο ανασήκωμα των ώμων, η παθητική στάση. Θεωρούσαν ότι το «Εβραϊκό Ζήτημα» ήταν θέμα που απασχολούσε μόνο τους Εβραίους. Ήταν έξω από τη σφαίρα της ιδιωτικότητάς τους. Δεν επηρέαζε τη ζωή των υπόλοιπων Γερμανών, δεν άγγιζε άμεσα τα

ατομικά τους συμφέροντα, αντιθέτως αρκετοί ωφελήθηκαν, οικονομικά κυρίως, από τις απελάσεις των Εβραίων.

Ιδιαίτερη εντύπωση προκαλούν δύο τύποι συμπεριφορών· αυτοί που επιδοκίμαζαν τα όσα συνέβαιναν και όσοι επέλεξαν μία στάση αδράνειας. Κατά την διάρκεια των εκτοπίσεων των Εβραίων, οι μέχρι πρότινος γείτονές τους ζητωκραύγαζαν είτε ορμώμενοι από την ιδεολογία που είχαν ασπαστεί είτε αναλογιζόμενοι τα οικονομικά οφέλη από τη δήμευση της περιουσίας των θυμάτων.³²

Κάποιοι μάλιστα μετατράπηκαν σε συνεργούς, αποδεικνύοντας με αυτόν τον τρόπο ότι είναι πολύ λεπτή η γραμμή που χωρίζει το θύτη και το θεατή.

Δεν είναι απαραίτητο όμως ότι όσοι δεν ανελάμβαναν ενεργό δράση, ήταν σύμφωνοι με τις

Πλειστηριασμός για πώληση της περιουσίας των εκτοπισμένων Εβραίων στο Hanau, Γερμανία.

τακτικές που υιοθετούσε και την ιδεολογία που ασπαζόταν η πλειοψηφία. Μερικοί από τους παριστάμενους απέστρεφαν το βλέμμα από το δυσάρεστο και ενοχλητικό θέαμα της κακομεταχείρισης και πολλές φορές ακόμα και της δολοφονίας των χαρακτηριζόμενων από το κράτος εχθρών. Αρκετοί από αυτούς είχαν εσωτερικεύσει τους ισχυρισμούς των Ναζί ότι οι διωκόμενες ομάδες ήταν εγκληματίες και εχθροί του γερμανικού έθνους.³³

Όπως εύστοχα παρατηρεί ο Ian Kershaw, μια σημαντική προϋπόθεση για τη γένεση της γενοκτονίας είναι η απουσία ενδιαφέροντος ή η απώθηση κάθε είδους ενδοιασμών για την τύχη φυλετικών, εθνικών ή θρησκευτικών μειονοτήτων σε κοινωνικό επίπεδο, η οποία επιτρέπει στο φανατισμένο ιδεολογικό μίσος μιας μερίδας του πληθυσμού να επιταχύνει ραγδαία τη διαδικασία όξυνσης, ιδίως μάλιστα όταν υποστηρίζεται και από την εξουσία του ίδιου του κράτους.³⁴

³² Irena Steinfeldt, *How was it humanly possible?—A study of perpetrators and bystanders during the Holocaust*, Ιερουσαλήμ: International School for Holocaust Studies, Yad Vashem, 2002, σ.95

³³ Ο. π., σ.164

³⁴ Ian Kershaw, *Hitler, the Germans and the final solution*, Ιερουσαλήμ: International Institute for Holocaust Research, Yad Vashem, 2008, σ. 184

Είναι πιθανό να θεωρούσαν ότι η τύχη κάποιων συγκεκριμένων ομάδων ανθρώπων ήταν έξω από τη σφαίρα της ευθύνης τους και δεν τους αφορούσε. Δεν ήταν δικιά τους υπόθεση. Δεν ήταν ούτε το θύμα ούτε ο εκτελεστής. Δεν ήθελε να αναλάβει ευθύνες και να μπλέξει. Ήταν μόνο ένας απλός θεατής που ήθελε να ζήσει ειρηνικά και ήσυχα. Πώς όμως κάποιος μένει επαόριστον θεατής; Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει η Victoria J. Barnett στο βιβλίο της «Bystanders-Conscience and Complicity During the Holocaust», θεατές και θύματα ανήκαν σε δύο διαφορετικούς παράλληλους κόσμους: ο κόσμος αυτών που υπέφεραν και ο κόσμος αυτών που συνέχιζαν τον κανονικό ρυθμό της ζωής τους. Αυτό που έλειπε ουσιαστικά από τους θεατές δεν ήταν η γνώση των γεγονότων αλλά η ψυχολογική και ηθική αίσθηση ενός δεσμού μεταξύ αυτών των δύο κόσμων.³⁵

Η στάση τους θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως αδιάφορη, όπως όταν κανείς σηκώνει τους ώμους του ή γυρίζει την πλάτη του σε κάποιο κακό, αποδεχόμενος την αδυναμία του να αντιδράσει και συναισθανόμενος ότι υπάρχουν άλλα, πιο σοβαρά ή πιεστικά ζητήματα να ασχοληθεί. Κατά τη διάρκεια του πολέμου, οι περισσότεροι Γερμανοί ήταν απασχολημένοι με τα δικά τους προβλήματα και τις δικές τους αγωνίες για επιβίωση. Στο διάστημα, λοιπόν, που οι Εβραίοι, όπως και άλλες κοινωνικοπολιτικές ομάδες, δολοφονούνταν κατά εκατομμύρια, ο γερμανικός λαός στη συντριπτική του πλειονότητα είχε άλλα πράγματα στο μυαλό του και το «Εβραϊκό Ζήτημα» δεν κατείχε υψηλή θέση στην πυραμίδα προτεραιοτήτων του. Ήταν κιόλας φυσιολογικό στον πόλεμο να σκοτώνονται πολλοί άνθρωποι, γιατί λοιπόν να ενδιαφερθούν για μία συγκεκριμένη ομάδα;

Η ουδέτερη στάση τους κατέληξε να είναι παθητική συνενοχή, αφού αποδέχθηκαν χωρίς αντίδραση τα «νόμιμα» μέτρα κατά των Εβραίων, που με τη σειρά τους νομιμοποίησαν την «ακραία» ναζιστική βία και διευκόλυναν την κλιμάκωση της ριζοσπαστικοποίησης στην αντιεβραϊκή πολιτική. Ο Kershaw μάλιστα, χαρακτηρίζει ως «ηθική αδιαφορία», τη σκλήρυνση της στάσης του πληθυσμού απέναντι στο «Εβραϊκό Ζήτημα».³⁶

³⁵ Ian Kershaw, *Hitler, the Germans and the final solution*, Ιερουσαλήμ: International Institute for Holocaust Research, Yad Vashem, 2008, σ.166

³⁶ Ο. π., σ. 16-17

Παράλληλα πίστευαν ότι η μη συμμετοχή στα γεγονότα και η συμμόρφωση με την πλειοψηφία, τους κρατούσε ασφαλείς και τους απάλλαξε από την ευθύνη. Θεωρούσαν τον εαυτό τους αθώους θεατές γεγονότων που ήταν αδύνατο να ελέγξουν. Τα πρώτα χρόνια του πολέμου είναι πιθανό να μην πήραν θέση σε όσα συνέβαιναν, διότι δε γνώριζαν ακριβώς τα εγκλήματα που διαπράττονταν και δε μπορούσαν να αντιληφθούν το μέγεθος της πρωτοφανούς τραγωδίας. Τα ανύπαρκτα περιθώρια αντίδρασης ενάντια στον κρατικό μηχανισμό που

Οι πολίτες του Regensburg στη Γερμανία παρακολουθούν καθώς οι Εβραίοι πορεύονται στην πόλη πριν την απέλασή τους.

νόμιζαν ότι είχαν και η αποποίηση των ευθυνών τους ήταν καθοριστικά στοιχεία της συμπεριφοράς τους.

Παρατηρούμε λοιπόν ότι η αιτιολόγηση της συμπεριφοράς και των πράξεών τους μοιάζει σε μεγάλο βαθμό με αυτή που χρησιμοποίησαν και οι συνεργοί. Η απόφαση της μη συμμετοχής τους στα γεγονότα ήταν και αυτό ένα είδος πράξης, καθώς θα μπορούσε να εκληφθεί ως σιωπηρή αποδοχή της πολιτικής των Ναζί και θα μπορούσε να επηρεάσει και το αποτέλεσμα.

Χαρακτηριστική είναι η παρατήρηση του Ian Kershaw ότι μοιάζει επιεικώς προβληματική η φιλελεύθερη εικασία ότι ο άνθρωπος θα σπεύσει ενστικτωδώς να υπερασπιστεί τον συνάνθρωπό του σε περίπτωση μαζικής σφαγής.³⁷

Καταλήγοντας θα πρέπει να τονιστεί ότι η παθητική στάση των μεμονωμένων υποκειμένων αποτελούσε τον κανόνα. Πάντα όμως υπάρχουν και οι λαμπρές εξαιρέσεις, αυτών που πίστευαν ότι είχαν μερίδιο ευθύνης για την τραγωδία του συνανθρώπου τους και αποφάσισαν να αναλάβουν δράση, αψηφώντας τις απειλές και τον εκφοβισμό. Αν και ήταν μια μικρή μειοψηφία, είναι πολύ σημαντικό να αναφερθούμε σε αυτούς και να δώσουμε έμφαση στο ζήτημα της επιλογής. Οι σωτήρες ήταν απλοί άνθρωποι που υπέφεραν από κακουχίες και διατηρούσαν επιφυλάξεις για το αν πρέπει να αναμειχθούν σε υποθέσεις που δεν τους αφορούσαν άμεσα. Επέλεξαν όμως να ρισκάρουν και να προσπαθήσουν να προστατεύσουν το συνάνθρωπό τους με κίνδυνο την ίδια τους τη ζωή.

³⁷ Ian Kershaw, *Hitler, the Germans and the final solution*, Ιερουσαλήμ: International Institute for Holocaust Research, Yad Vashem, 2008, σ. 193

Το γεγονός αυτό αποδεικνύει ότι υπήρχαν πράγματι περιθώρια δράσης και ότι η βοήθεια προς τους διωκόμενους δεν ήταν πέρα από τις δυνατότητες των απλών ανθρώπων. Με τη συνειδητή τους αυτή επιλογή επιβεβαιώνεται ότι ακόμα και κάτω από αντίξοες συνθήκες, κάποιιοι είναι ικανοί να επιτελέσουν το ρόλο του σωτήρα και να διατηρήσουν την ανθρωπιά τους, μη προδίδοντας κυρίαρχες ανθρωπινες αξίες.

Μία ενδιαφέρουσα θεωρία έχει διατυπωθεί στον τομέα της κοινωνικής ψυχολογίας και ονομάζεται σύνδρομο του θεατή ή σύνδρομο Τζενοβέζε. Το ψυχολογικό αυτό φαινόμενο μελέτησαν οι Τζον Ντάρλεϊ και Μπιμπ Λατανέ ύστερα απ' το περιστατικό της δολοφονίας της Κίτι Τζενοβέζε το 1964. Μία νύχτα σ' ένα σοκάκι κοντά στο σπίτι της δέχθηκε επίθεση από άγνωστο που ήθελε να τη ληστέψει. Το περίεργο σ' αυτό το γεγονός είναι ότι παρ' όλο που η επίθεση διήρκεσε πάνω από μισή ώρα και υπήρχαν 38 άτομα που ήταν αυτόπτες ή αυτήκοοι μάρτυρες, κανένας δεν κάλεσε για βοήθεια. Έμειναν μόνο να κοιτάζουν από τα μπαλκόνια τους χωρίς να θέλουν να μπλέξουν.

Με αφορμή, λοιπόν, αυτό το γεγονός, οι Ντάρλεϊ και Λατανέ, ξεκίνησαν το 1968 επιστημονικές έρευνες και κατέληξαν στο ότι όσο περισσότεροι είναι οι μάρτυρες ενός εγκλήματος ή ατυχήματος, τόσο λιγότερες είναι οι πιθανότητες κάποιος από αυτούς να επέμβει. Αυτό αιτιολογείται από το γεγονός ότι η παρουσία άλλων ανθρώπων μειώνει την αίσθηση της προσωπικής ευθύνης για μία κατάσταση και το άτομο αποφεύγει να δράσει. Το αντίθετο αυτού του φαινομένου ονομάζεται αστικό θάρρος. Με αντίστοιχο τρόπο στην προς μελέτη περίοδο της ιστορίας, οι μάρτυρες στη δίωξη και δολοφονία άλλων κοινωνικών ομάδων ήταν πολλοί και προτίμησαν τη σιγουριά του «μπαλκονιού» τους, επειδή δεν θεώρησαν ότι είναι ευθύνη δική τους να δράσουν.

5. α. ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΟΛΟΚΑΥΤΩΜΑΤΟΣ

Η Ιστορία είναι ένα από τα κυριότερα μαθήματα του σχολείου. Γενικός σκοπός της διδασκαλίας της Ιστορίας είναι η ανάπτυξη της ιστορικής σκέψης και της ιστορικής συνείδησης. Συνδέεται, επομένως, με το γενικότερο σκοπό της εκπαίδευσης που αναφέρεται στην προετοιμασία υπεύθυνων πολιτών. Η ανάπτυξη της ιστορικής σκέψης αφορά την κατανόηση των ιστορικών γεγονότων και την ικανότητα σύνδεσης αιτίων και αποτελεσμάτων, ενώ η ανάπτυξη της ιστορικής συνείδησης αφορά την κατανόηση της συμπεριφοράς του ανθρώπου σε συγκεκριμένες καταστάσεις και τη διαμόρφωση αξιών και στάσεων ώστε να μπορέσουν να εκδηλώσουν οι μαθητές υπεύθυνη συμπεριφορά στο παρόν και στο μέλλον. Σημαντική, επίσης, είναι η κινητοποίηση της διανοητικής περιέργειας των μαθητών, προκειμένου να αναπτύξουν κριτική σκέψη και τεκμηριωμένη και υπεύθυνη προσωπική άποψη.³⁸

Το Ολοκαύτωμα αποτελεί ένα γεγονός που έχει σημαδέψει τον 20^ο αιώνα και είναι απαραίτητο να το συμπεριλάβουμε στη διδασκόμενη ύλη κυρίως των ευρωπαϊκών χωρών. Η μελέτη του πρέπει να εξετάζεται ενταγμένη στο σύνολο της Ευρωπαϊκής ιστορίας και του Β' Παγκοσμίου Πολέμου.

Από τη δεκαετία του 1990, η διδασκαλία του Ολοκαυτώματος άρχισε να ενσωματώνεται σταδιακά σε όλα σχεδόν τα Αναλυτικά Προγράμματα του μαθήματος της Ιστορίας στα κράτη του Δυτικού κόσμου.³⁹ Η διδασκαλία σίγουρα παρουσιάζει διαφορές από χώρα σε χώρα, από σχολείο σε σχολείο και από χρονιά σε χρονιά.

Όσον αφορά την Ελλάδα, το Ολοκαύτωμα ενσωματώνεται στη διδασκαλία του Β' Παγκοσμίου Πολέμου και υπάρχουν αναφορές σε αυτό στα σχετικά με την ιστορική αυτή περίοδο σχολικά εγχειρίδια ιστορίας όλων των βαθμίδων της εκπαίδευσης.⁴⁰ Στην πρωτοβάθμια διδάσκεται στην Στ' Δημοτικού και στη δευτεροβάθμια στη Γ' Γυμνασίου και στη Γ' Λυκείου.

Αναφορές για το συγκεκριμένο γεγονός μπορούμε να βρούμε και σε άλλα μαθήματα, όπως για παράδειγμα στη Γλώσσα και στη λογοτεχνία.

³⁸ Γιώργος Κόκκινος, κ.ά. *Προσεγγίζοντας το Ολοκαύτωμα στο ελληνικό σχολείο*, Αθήνα: Ταξιδευτής, 2007, σ. 180

³⁹ Ο. π., σ. 159

⁴⁰ Ο. π., σ. 164

Το Ολοκαύτωμα προσεγγίζεται συνήθως στα πλαίσια του μαθήματος της Ιστορίας, αλλά εκτός από αυτό ο εκπαιδευτικός μπορεί να δημιουργήσει διαθεματικά σχέδια εργασίας, να αναμείξει δηλαδή πολλά μαθήματα κατά τη διδασκαλία, όπως λογοτεχνία, εικαστικά, κ.ά. Με τον τρόπο αυτό οι μαθητές θα αποκτήσουν μία πολύπλευρη διερεύνηση και μελέτη του θέματος. Γενικότερα, στη διδακτική της Ιστορίας υπάρχει ανάγκη από ποικίλες διδακτικές μεθόδους και κυρίως

«Η άκρη της εβραϊκής μύτης είναι κυρτή.
Μοιάζει με τον αριθμό 6»
σελίδα από το αντισημιτικό γερμανικό παιδικό
βιβλίο "το δηλητηριώδες μανιτάρι"

επισκέψεις σε αρχαιολογικούς-ιστορικούς χώρους, μουσεία και αίθουσες τέχνης. Θα πρέπει να τονιστεί, όμως, ότι όταν δίνεται η δυνατότητα μίας τέτοιας επίσκεψης, ο εκπαιδευτικός θα πρέπει να δημιουργεί φύλλα εργασίας που απαιτούν την ενεργοποίηση των ίδιων των μαθητών και να μην γίνεται μία απλή ξενάγηση στο χώρο.

Η θεματική του Ολοκαυτώματος προσφέρει ποικίλους τομείς με τους οποίους ανάλογα με τα ενδιαφέροντα και την ηλικία τους θα μπορούσαν να ασχοληθούν οι μαθητές. Ένας από αυτούς αφορά τη μελέτη των δραστών, των συνεργατών, των αμέτοχων παρατηρητών και των σωτήρων.

όσες περιλαμβάνουν την ενεργητική συμμετοχή του μαθητή.

Απαραίτητα στη διδασκαλία είναι τα εποπτικά μέσα, γιατί προσφέρουν τη δυνατότητα οπτικοποίησης της πληροφορίας και καθιστούν ευκολότερη την κατανόηση της ιστορικής γνώσης. Ο εκπαιδευτικός έχει πληθώρα εποπτικών μέσων στη διάθεσή του, όπως χάρτες, χρονολογικούς πίνακες, φωτογραφίες, ιστορικά ντοκουμέντα, κ.ά., τα οποία μπορεί να χρησιμοποιήσει ανάλογα με το θέμα και την ηλικία των μαθητών του.

Ένας εναλλακτικός τρόπος προσέγγισης των ιστορικών γεγονότων αποτελούν οι

β. Διδακτική προσέγγιση δραστών

Το Αναλυτικό Πρόγραμμα της Στ' δημοτικού αναφέρει στους γενικούς στόχους της ενότητας για τον 20^ο αιώνα, εκτός από τη γνωριμία των μαθητών με τις εξελίξεις και τα σημαντικότερα γεγονότα που συνέβησαν στον ελληνικό και τον παγκόσμιο χώρο στη συγκεκριμένη χρονική περίοδο, την ανάπτυξη θετικής στάσης για τη διεθνή ειρήνη, σε συνδυασμό με το σεβασμό στο δημοκρατικό πολίτευμα. Στην Γ' γυμνασίου αναφέρει επίσης την ανάπτυξη κριτικής στάσης απέναντι σε ιδεολογίες με ολοκληρωτικό χαρακτήρα.

Οι δράστες ήταν ανθρώπινα όντα, ακόμα και αν οι πράξεις τους ήταν απάνθρωπες. Η εμβάθυνση στο συγκεκριμένο θέμα θέτει υπό αμφισβήτηση πολλές από τις αντιλήψεις των νέων ανθρώπων για τη φύση της κοινωνίας, της προόδου, του πολιτισμού και της ανθρώπινης συμπεριφοράς.

Αποτελεί ανεξιχνίαστο μυστήριο το γεγονός ότι κάποιοι άνθρωποι μετατράπηκαν με τόση ευκολία σε μαζικούς δολοφόνους ανδρών, γυναικών και παιδιών, γι' αυτό και είναι δύσκολη η διδακτική προσέγγιση αυτής της ενότητας. Είναι σημαντικό να κατανοήσουν οι μαθητές ότι ήταν ζήτημα επιλογής και ανθρώπινων καταστάσεων η μαζική δολοφονία εκατομμυρίων ανθρώπων.

Μελετώντας το συγκεκριμένο κεφάλαιο με τους μαθητές ελλοχεύουν ορισμένοι κίνδυνοι που καθιστούν την προσοχή του εκπαιδευτικού. Υπάρχει πιθανότητα οι νέοι να βρουν τη συζήτηση για τους δράστες οδυνηρή ή γοητευτική. Ο εκπαιδευτικός πρέπει να είναι προσεκτικός στη μεταχείριση των ναζιστικών συμβόλων και της στολής των SS.

Ιδιαίτερα προσεκτικός, επίσης, πρέπει να είναι στην επιλογή των δραστηριοτήτων για την προσέγγιση της συγκεκριμένης ενότητας. Οι δραστηριότητες βιωματικής προσέγγισης δεν ενδείκνυνται για όλες τις θεματικές και πρέπει να οργανωθούν με προσοχή. Για παράδειγμα, ο εκπαιδευτικός δεν πρέπει να εντάξει στα σχέδια εργασίας παιχνίδια ρόλων που θέτουν τους μαθητές, ειδικά του δημοτικού, στη θέση των δραστών ή των θυμάτων. Μία τέτοια βιωματική δραστηριότητα θα μπορούσε να προκαλέσει σύγχυση στα παιδιά.

Στην προσπάθειά μας να μελετήσουμε τους δράστες του Ολοκαυτώματος, θα πρέπει αρχικά να αναφερθούμε σε κάποιους βασικούς όρους, όπως ναζιστική ιδεολογία, αντισημιτισμός και ολοκληρωτισμός. Σε μια πρώτη προσέγγιση θα πρέπει να εξετάσουμε τη νεολαία του Τρίτου Ράιχ και τον τρόπο με τον οποίο επηρεάστηκε η ζωή

τους από την εθνικιστική-φυλετική ιδεολογία και την προσκόλληση στους εσωτερικούς δεσμούς του κόμματος.

Ενδιαφέρον θα ήταν να εξετάσουμε και τον τρόπο με τον οποίο η προπαγάνδα είχε διεισδύσει ακόμα και στην εκπαίδευση. Να αναλύσουμε, για παράδειγμα, πώς ακόμα και από ένα απλό πρόβλημα μαθηματικών όπως το παρακάτω, ενίσχυαν τον κοινωνικό αποκλεισμό και τα ναζιστικά στερεότυπα.

«Το ημερήσιο κόστος για την φροντίδα ενός ψυχικά ασθενούς είναι 4 μάρκα, για έναν ανάπηρο 5,50 μάρκα και για έναν εγκληματία 3,50 μάρκα. Σε πολλές περιπτώσεις ένας δημόσιος υπάλληλος κερδίζει μόνο 4 μάρκα την ημέρα, ένας απλός υπάλληλος μόνο 3,50 μάρκα και ένας ανειδίκευτος εργάτης λιγότερο από 2 μάρκα.

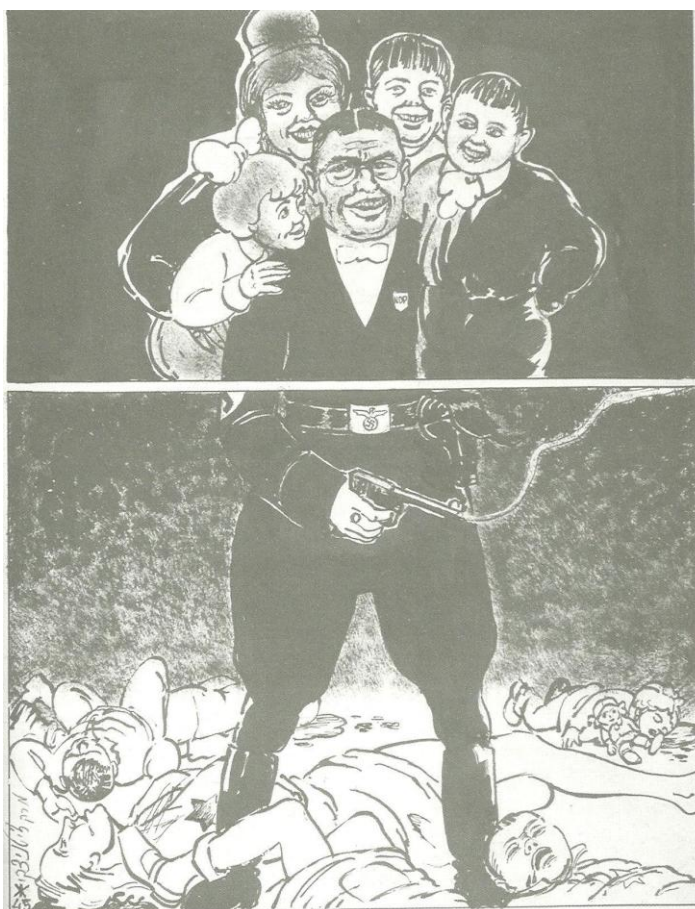
A. Παρουσιάστε γραφικά τα दोσμένα στοιχεία.

Σύμφωνα με εκτιμήσεις, υπάρχουν 300.000 ψυχικά ασθενείς, άνθρωποι με επιληψία, κτλ. στα γερμανικά ιδρύματα.

B. Πόσες οικογένειες θα μπορούσαν να λάβουν δάνεια των 1.000 μάρκων η καθεμία, αν απαλείφονταν οι παραπάνω δαπάνες;»⁴¹

Στη συνέχεια, μπορεί να γίνει μία εκτενέστερη ανάλυση των δραστών, κάνοντας και μία συζήτηση για κάποιους από τους πιο γνωστούς καθοδηγητές. Μπορούμε να εστιάσουμε στα κίνητρά τους, στη

Μία ενδιαφέρουσα δραστηριότητα για να κατανοήσουν οι μαθητές τη διπλή ζωή των δραστών, θα ήταν να παρατηρήσουμε και να σχολιάσουμε στην τάξη τον πίνακα «Ένας επιφανής Ναζί» του Mark Zhitnitski. Στον συγκεκριμένο πίνακα παρουσιάζονται εύστοχα οι δύο πλευρές της προσωπικότητας του δράστη. Η μία αφορά την ιδιωτική του

Mark Zhitnitski, «Ένας επιφανής Ναζί»
1945, μελάνι σε χαρτόνι.

⁴¹ Irena Steinfeldt, *How was it humanly possible? - A study of perpetrators and bystanders during the Holocaust*, Ιερουσαλήμ: International School for Holocaust Studies, Yad Vashem, 2002, σ. 23

ζωή, που απεικονίζεται ως ο αγαπητός οικογενειάρχης και η άλλη αφορά τη δουλειά, όπου παρουσιάζεται ως ένας σκληρός δολοφόνος.

Στο βιβλίο του «Modernity and the Holocaust», ο Zygmunt Bauman διαπιστώνει ότι το Ολοκαύτωμα ήταν δυνατό, λόγω του μοντέρνου τρόπου σκέψης, των μεθόδων οργάνωσης και της τεχνολογίας. Αυτό επέτρεψε στον άνθρωπο να ελέγξει το περιβάλλον του, καθώς επίσης και να το αλλάξει δραστικά. Η τεχνολογία και η πρόοδος συνήθως θεωρούνται ωφέλιμα για την ανθρωπότητα. Αφού αναφέρουμε στους μαθητές την προαναφερθείσα άποψη, μπορούμε να τους θέσουμε ορισμένες ερωτήσεις, σχετικά με την κακή χρήση της σύγχρονης τεχνολογίας και τον νέο τρόπο σκέψης.

Σημαντικό είναι να δημιουργήσει ο εκπαιδευτικός φύλλα εργασίας, τα οποία να μην είναι αποκομμένα από την πραγματικότητα των μαθητών και τα καθημερινά τους βιώματα. Όταν ασχολούμαστε με το παρελθόν, θα πρέπει πάντα να το συνδέουμε με το παρόν και το μέλλον, ώστε να αντιληφθούν ότι η ιστορία μπορεί εύκολα να επαναληφθεί.

Τέλος, θα μπορούσαμε να διαλέξουμε κάποιες ιδιαίτερες περιπτώσεις ανθρώπων, που με τις πράξεις τους κατάφεραν να ξεχωρίσουν και να σώσουν πολλούς συνάνθρωπούς τους. Να εντοπίσουμε τις διαφορές της ενεργητικής και της παθητικής στάσης και τις συνέπειες της καθεμίας.

6. ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Εξετάζοντας το γεγονός του Ολοκαυτώματος ερωτήματα αναδύονται στη σκέψη μας. Αφού αρκετά από τα άτομα που βρέθηκαν αντιμέτωπα με τη συγκεκριμένη κατάσταση πήραν την απόφαση να καταστήσουν τους εαυτούς τους ενεργά μέλη αυτού του θανατηφόρου μηχανισμού, σε ποιο βαθμό είναι δυνατό απλοί καθημερινοί άνθρωποι της σημερινής εποχής να επιλέξουν τον ίδιο τρόπο δράσης σε παρόμοιες συνθήκες; Ειδικά αν ασπαστούμε τη θεωρία της Χάννα Άρεντ για την κοινοτοπία του κακού, αφού για να διαδραματιστεί αυτή η πρωτοφανής θηριωδία δε χρειάστηκε τέρατα αλλά κανονικούς ανθρώπους, μπορούμε να θεωρήσουμε ότι είναι πολύ πιθανό να επαναληφθεί.

Ένα άλλο ερώτημα που μας προβληματίζει, αφορά την απάθεια ορισμένων ατόμων για την τραγωδία που διαδραματιζόταν δίπλα τους. Σε πολλές περιπτώσεις, η συγκεκριμένη στάση κατέληξε να αποτελεί, όχι μόνο σιωπηρή συναίνεση στις εγκληματικές πράξεις, αλλά δημιουργούσε το υπόβαθρο για χειρότερες.

Ένας αποτελεσματικός τρόπος που θα μπορούσε να αποφευχθεί ένα μελλοντικό Ολοκαύτωμα είναι να διδάξουμε στη νέα γενιά αυτό το ιστορικό γεγονός. Χρησιμοποιώντας την εκπαίδευση, δεν πρέπει να σταματήσουμε μόνο στην αναφορά των γεγονότων αλλά θα πρέπει να προχωρήσουμε σε μία βαθύτερη ανάλυση των ιστορικών συνθηκών και της συμπεριφοράς των θυτών, για να είναι ουσιαστική η κατανόηση της ιστορίας αλλά και ο παραλληλισμός με το παρόν και το μέλλον από τους μαθητές.

Εν κατακλείδι, στοχαζόμενοι το συγκεκριμένο γεγονός, αναρωτιόμαστε αν οι ιστορικές συνθήκες γέννησής του ανήκουν στο παρελθόν ή αν είναι ακόμα δυνατό μιας τέτοιας έκτασης τραγωδία να επαναληφθεί με άλλη μορφή, ειδικά αν λάβει κανείς υπόψη την άνοδο των ακροδεξιών στοιχείων σε περιόδους οικονομικής κρίσης στη χώρα μας αλλά και γενικότερα στην Ευρώπη.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Άρεντ, Χάννα (2009), *Ο Άιχμαν στην Ιερουσαλήμ-Μία έκθεση για την κοινοτοπία του κακού*, εκδ. Νησίδες, Θεσσαλονίκη.
- Άρεντ, Χάννα (1988), *Το ολοκληρωτικό σύστημα*, εκδ. Ευρύαλος, Αθήνα.
- Άντερς, Γκύντερ (2005), *Εμείς οι γιοι του Άιχμαν*, εκδ. Βιβλιοπωλείο της Εστίας, Αθήνα.
- Κόκκινος Γιώργος, κ.ά. (2007), *Προσεγγίζοντας το Ολοκαύτωμα στο ελληνικό σχολείο*, εκδ. Ταξιδευτής, Αθήνα.
- Μενεξιάδης, Α. (2005), *Ο Δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος και το Ολοκαύτωμα των Ελλήνων Εβραίων 1941-1944, Εγχειρίδιο μελέτης*, εκδ. Εβραϊκό Μουσείο Ελλάδος, Αθήνα.
- Calvocoressi, Peter (2004), *Διεθνής πολιτική 1945-2000*, εκδ. Κωνσταντίνου Τουρίκη, Αθήνα.
- Kershaw, Ian (2008), *Hitler, the Germans and the final solution*, εκδ. International Institute for Holocaust Research, Yad Vashem, Ιερουσαλήμ.
- Mazower, Mark (2001), *Σκοτεινή Ήπειρος-Ο Ευρωπαϊκός Εικοστός Αιώνας*, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα.
- Milgram, Stanley (2010), *Obedience to authority: an experimental view*, εκδ. Pinter & Martin, Λονδίνο.

- Rees, Laurence (2006), *Άουσβιτς- Οι Ναζί και η Τελική Λύση*, εκδ. Πατάκη, Αθήνα.
- Steinfeldt, Irena (2002), *How was it humanly possible?-A study of perpetrators and bystanders during the Holocaust*, εκδ. International School for Holocaust Studies, Yad Vashem, Ιερουσαλήμ.
- Tatelbaum, Itzhak B. (2004), *Through our eyes- Children witness the Holocaust*, εκδ. International School for Holocaust Studies, Yad Vashem, Ισραήλ.

ΔΙΚΤΥΑΚΟΙ ΤΟΠΟΙ

- www.yadvashem.org
(Επίσημη ιστοσελίδα του Ινστιτούτου Yad Vashem στο Ισραήλ για τη μνήμη των θυμάτων του Ολοκαυτώματος)
- en.wikipedia.org

ΠΗΓΕΣ ΕΙΚΟΝΩΝ

- www.google.com
- www.ushmm.org
(Επίσημη ιστοσελίδα του United States Holocaust Memorial Museum)
- Steinfeldt, Irena (2002), *How was it humanly possible?-A study of perpetrators and bystanders during the Holocaust*, εκδ. International School for Holocaust Studies, Yad Vashem, Ιερουσαλήμ.